

La projecció pública de les dones en els debats socials i polítics del Barroc a la monarquia hispànica i francesa¹

Rosa Maria Alabrús Iglesias
Universitat Abat Oliba CEU

Introducció

A les darreres dècades del segle XVI sobresurt la figura de Teresa de Jesús, com una de les principals protagonistes d'experiències místiques. Aquesta santa avilesa es va bellugar a la frontera del món visionari i de l'activitat fundacional. Experimentà els èxtasi i la transverberació amb la pèrdua fins i tot del sentit de la realitat, però no es deixà dur plenament de la privadesa en aquest terreny. Va combatre la temptació de la introspecció espiritual amb la projecció exterior fins a la seva mort, el 1582. Sovint subratllà els perills de l'excés d'imaginari personal.

Malgrat el seu equilibri emocional no li van manca crítics como el dominic Alonso de la Fuente, el qual va retreure la tendència d'aquesta monja cap al món visionari. Tots dos camins, el privat i el públic, Teresa de Jesús i les seves deixebles els van recórrer. Al primer s'hi van adscriure religioses com Ana de San Agustín o Ana de San Bartolomé; al segon, Maria de San José o Ana de Jesús (Torres; Urquiza; Parelló; Weber 2020, 477-502).

En el decurs del Barroc, malgrat la continuïtat de la vida interior, les dones dins i fora dels convents intervingueren, cada vegada més, en debats públics, de caràcter polític i social (Atienza 2015, 391-399; Alabrús 2015, 219-245).

La projecció pública de les dones

La guerra amb França des de 1635 fins a la Pau dels Pirineus (1659) contribuï a la implicació femenina. En aquesta conjuntura bel·licista, diverses franceses, des dels convents o abadies, com Angelica Arnauld de Port Royal, a prop de París, o nobles com María de Rohan, Ana Genoveva de Borbón-Condé o Ana Maria Luisa d'Orleans van conspirar a França contra Ana d'Àustria, Richelieu i Mazarino, particularment, durant la Fronda. En un context de pobresa -arran de la conflagració- aquestes dones es manifestaren a favor de la conciliació amb Felip IV (Alabrús 2026, 157-170; Brown 1949).

A la monarquia hispànica hi va haver monges ben significades políticament en temps tan complexes com la crisi de mitjans del segle XVII. És el cas de Maria de Jesús d'Àgreda la fundació principal fou el convent de la Concepció d'Àgreda, a Sòria. Va arrossegar l'herència de la religiositat interior amb els seus rampells místics i les bilocacions a Nou Mèxic i Texas. Paral·lelament a la fama de santedat, aquesta abadessa havia mantingut una notòria correspondència -unes sis-centes cartes- amb Felip IV i esdevingué una bona consellera del rei en assumptes d'estat, encara que el seu imaginari visionari no sempre coincidís amb les decisions terrenals del vàlid Gaspar de Guzmán y Pimentel, comte-duc d'Olivares.

De les seves obres més significatives, destaca la *Mística Ciudad de Dios*, en què va donar per fet que l'havia escrit per inspiració de la Verge Maria, possible salvadora i medidora al món, entre les dones i els homes. Aquest text l'estudià la Inquisició espanyola i poc després de la seva publicació (1670), arribà a Roma. Finalment fou

¹ Aquest treball forma part de la recerca desenvolupada dins del projecte I+D+i "Fronteras de catolicidad. El aporte femenino a la dialéctica cultural hispanofrancesa" amb referència PID2023-149144NB-I00. Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del govern d'Espanya.

censurat a la Universitat de la Sorbona des del 1696 davant del recel del galicanisme francès a la mística (Segura & Caballé; Morte; Bartomeu, 297-313; Delfosse, 1225-1241).²

Altres dones, vinculades a la cort, es van posicionar en contra d'Olivares des dels orígens del seu nomenament (1622-1643) com a primer ministre, malgrat l'afany de l'esposa d'aquest, Inés de Zúñiga i Velasco, a potenciar l'escalada política del seu marit. Maria Gonzaga de Màntua, Ana de Guevara, Inés de Vargas, Ana de Mendoza Enríquez... totes van recelar d'aquest favorit de Felipe IV (De Arteaga). En aquesta mateixa línia es manifestà Luisa Enríquez Manrique de Lara, comtessa de Paredes. S'havia casat amb el seu cosí segon, Manuel Manrique de Lara. Va ser dama d'honor de la reina Isabel de Borbó -filla d'Enric IV de França-, casada amb Felip IV.

La comtessa de Paredes va tenir un gran nivell cultural, amb un bon domini del llatí, l'italià i el castellà. Mantingué una interessant relació epistolar amb Felip IV (Pérez Villanueva; Borreguero; Vilella; Bouza, 241-259). A les seves cartes exposa una visió denigrant tant de Lerma com d'Olivares. Aquesta noble, després de quedar-se vídua, el 1626, va professar com a Luisa Magdalena de Jesús en el convent carmelita de San José de Malagón -a Ciudad Real-. Ja dins del convent va escriure *Año Santo*, unes meditacions sobre la vida i passió de Crist on emfatitzava que "la llei de Déu" estava per sobre del govern i les tasques dutes a terme pels ministres. Fou recolzada pel jesuïta Zapata, el mercedari Pedro d'Aguilar i el carmelita Jerónimo de la Concepción. La consideraven una hereva de l'esperit de santa Teresa de Jesús i una encertada escriptora.³

El debat sobre la funció de la noblesa

Tant els seguidors d'Olivares com els seus detractors van contribuir a obrir un debat important pel que fa a la noblesa de la monarquia hispànica. En aquest escenari mereix un interès significatiu la figura de Luisa Maria de Padilla Manrique, comtessa d'Aranda, casada amb el comte Antonio Jiménez d'Urrea. La seva infància i joventut les va passar a Burgos, però arran del seu matrimoni, va anar a viure a Èpila. Ja establerta a l'Aragó, escrigué diverses obres, majoritàriament de filosofia moral per a l'educació i millora dels hàbits de la noblesa: *Nobleza virtuosa* (1637); *Noble perfecto y segunda parte de la nobleza virtuosa* (1639); *Lágrimas de la Nobleza* (1639); *Elogios de la verdad, invectiva contra la mentira* (1640); *Excelencias de la castidad* (1642) y la *Idea de nobles y sus desempeños en aforismos: parte cuarta de la nobleza virtuosa* (1644) (Egido 1998, 9-41; Acquer, 174-181).

La seva primera obra atribuïda és la de la *Nobleza virtuosa* i gaudí del suport de la jerarquia religiosa, en concret de l'Ordinari eclesiàstic de Saragossa, Juan Domingo Briz. No la va arribar a signar com a autora, possiblement per evitar entrar en debats que, en el seu temps, es consideraven "reservats als homes" i més quan ella i el seu

² Vegeu l'obra de Sor María de Ágreda, *Mística Ciudad de Dios. Milagro de su omnipotencia y abismo de la gracia. Historia divina y vida de la Virgen Madre de Dios, Reina y Señora nuestra María Santísima Restauradora de la culpa de Eva y medianera de la Gracia* publicada a Madrid, el 1670. És també interessant la biografia de Rodríguez de Berlanga sobre *Sor María de Ágreda y la correspondencia con Felipe IV*, publicada a Málaga l'any 1886.

³ El títol complet de l'obra de Luisa Magdalena Enríquez Manrique de Lara és *Año Santo, meditaciones para todos los días en la mañana y sobre los misterios de la vida y la pasión de Cristo, nuestro redentor y sobre otros que celebra Nuestra Santa Madre Iglesia*, publicada a Madrid, el 1658. L'exemplar consultat es localitza al CRAI de la Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura XVII-923. Vegeu també l'hagiografia: *Vida y muerte de la venerable madre Luisa Magdalena de Jesús* d'Agustín de Jesús María, publicada l'any 1705. La correspondència de la comtessa de Paredes amb Felip IV es conserva a l'Arxiu General d'Andalusia.

entorn havien estat més afins al mandat del duc de Lerma amb Felip III, que al del comte-duc d'Olivares, amb Felip IV.

Així mateix, la va recolzar el Provincial de l'Ordre de Sant Agustí -Pedro Enrique Pastor-, força crític amb la Companyia de Jesús, el qual va confirmar l'autoria d'ella ja que “esta gran señora de estos reinos de España, quiso aconsejar a sus hijos y por justos respetos ocultó su nombre” (Padilla 1637, 1).⁴

La comtessa d'Aranda plantejava en el text que les relacions entre la noblesa i el clergat no eren bones en aquell moment i tot i que l'aristocràcia fos fundadora de convents (Atienza 2008, 153-154; Atienza 2013, 19-24) no hauria d'interferir en el “govern” dels mateixos (Padilla 1637, 19-20):

A los religiosos y religiosas de los conventos de vuestros Estados dad toda cortesía que a los de otras partes y concededles las cosas de gracia factibles que os pidieren [...]. para que les queden bien afectos y siempre vos ganaréis en su comunicación [...]. No os metáis en gobernarlos, que ni lo entienden, ni es decente introducirse en esto los seculares, aunque sean fundadores.

Al llarg del text, Luisa Maria de Padilla posa l'accent en el tracte que constata, reben les esposes per part dels seus marits, als quals pretén reformar (Padilla 1637, 44):

Mostrad cortesía y urbanidad con desahogo compuesto y quedad aquí advertido que no os particularicéis con ninguna, ni digáis palabra indecente, ni salgáis notándolas de que están feas o mal aliñadas, que, aunque fuese así, es obligación de caballero hablar siempre de las mujeres y aún defenderlas de los que en su presencia las murmuren.

I continua (Padilla 1637, 77):

No deis en un disparate ridículo de algunos, que muy en forma se enojan con sus mujeres o porque no tienen hijos o por dilatárseles o parir muchas hijas y no varones, como si ellas tuviesen desto culpa.

La fidelitat entre els aristòcrates i el vincle conjugal tridentí els considerava indispensables, de la qual cosa va voler convèncer a la seva pròpia filla gran. Escèptica cap a les dones sense formació, aconsellà a la seva pubilla que llegís lectures religioses, de gramàtica i de filosofia. De fet, emetia recomanacions per a les dones nobles en els seus tres estats: el de la dona donzella, la casada i la vídua. Per a la donzella, l'esperit i *La Vida* de santa Teresa de Jesús era bàsic, encara que valorava positivament la lectura de la *Guia de Pecadores* de Fra Luis de Granada i les *Confesiones* de sant Agustí. Pel que fa a la virtut de la dona casada, insistia en “no fixar-se en les grandeses i prosperitats de la vida terrenal” i en “no ser presumides”, ja que així evitarien l'enveja de les altres si s'arreglaven massa. En el cas de la vídua, de no trobar-se emparada pels sogres o els pares, el millor que podia fer era retirar-se en un convent, donat que “una vídua i sense obligacions no pot semblar bé sola” (Padilla 1637, 349).

⁴ Per a la realització d'aquest treball s'ha emprat la versió de l'obra *Nobleza virtuosa*, de Luisa María de Padilla, publicada a Saragossa l'any 1637, localitzada en el CRAI de la Biblioteca Universitària de Barcelona, amb la signatura C-222/3/37. El Provincial de l'Ordre de Sant Agustí, Pedro Enrique Pastor, va avalar-la com a escriptora.

La comtessa d'Aranda estava impregnada del pensament humanista que defensava la higiene del cos i la bellesa natural sense cap disfressa, criteri que es perllongà en el segle XVII mitjançant intel·lectuals com Sebastián de Covarrubias.⁵

En el Barroc l'afait femení amplià més encara el seu objecte d'incidència en els cossos (perfums, banys, depilació, bàlsams, tenyit de cabells, dentadura, ulls, mans, cosmètica de tota mena...). L'obra de Calderón de la Barca *Las armas de la belleza* legitima el dret de les dones a empolainar-se al seu gust. La reivindicació de Calderón però fou frenada pel moralisme i aquesta qüestió passà a ser debat de gènere (Terrón González 1990; López Quero 2017, 179-201; Hernández González 2013, 395-405).

Val a dir que en els territoris de la Corona d'Aragó una de les obres més representatives contra els afaits de dones fou la del català (nascut a la Seu d'Urgell) Fra Antoni Marqués, titulada *Afeites y mundo mujeril*⁶:

No son sólidas las excusas que traen las mujeres casadas de sus afeites y galas que es para ayudar a sus maridos...ni tampoco las que lo hacen para con eso desviar a sus maridos de aficiones peregrinas, gozando en casa lícitamente lo que fuera habrían de mendigar, en ofensa del creador [...] las galas y atavíos hermosos de las mujeres son dañosos a sí y a los maridos ¿Qué cosas se puede esperar de las casadas que atropellando las costumbres de las buenas están todo el día ociosas ocupadas en pintar sus caras con colores y sus cuerpos con vestidos floridos, sino la total ruina de sus casas y muerte de sus maridos.

L'agustí Marquès recomanava⁷:

Lávense primero con el lavatorio de la confesión, úntense con el óleo de los dones del Espíritu Santo y muden las mudas de la vejez del pecado con la novedad de la gracia; asienten el alcohol de la mortificación, el albayalde de la castidad, el arrebol de la caridad, los untos de aceite de adormideras del mundo y los del jazmín suave del buen nombre y fama; tomen el pelador de sus pasiones y de lo superfluo de los cabellos dé bienes temporales, dándoles a pobres, con que quedarán hermosas y lo parecerán, no sólo en esta vida a los hombres, sino también en la otra, a los ángeles y al Señor de todos, que es Dios Nuestro Señor.

En el si d'aquest debat, Luisa Maria de Padilla, influïda pel també agustí Pedro Enrique Pastor, coincidia amb la defensa de la bellesa natural de la dona, però desaconsellava que els marits fossin punitius a l'hora de posar de manifest el parer contrari a l'engalanament femení (Padilla, 1637, 71):

Mostradle a la esposa gusto de que no se use afeites ni trajes poco graves y decentes y de que las amigas con quien comunicare sean gente de virtud y buen crédito [...]. pero estas y otras cosas que juzguéis le convienen no se las habéis de advertir con severidad, ni por vía de preceptos, huyendo de serle pesado, sino

⁵ Vegeu l'obra de Sebastián de Covarrubias *Tesoro de la lengua castellana o española* (Madrid, 1611). El terme d'afait comença a fer-se servir a la Bíblia. Procedeix de l' hebreu Tamruq. Diversos passatges bíblics utilitzen el concepte per referir-se a ungüents i olis d'unció de la pell i dels cabells compostos d'antimoni. Personatges bíblics com Esther o Jezabel els van emprar.

⁶ Fra Antoni Marqués va escriure aquesta obra entre 1626 i la dècada de 1640, després d'abandonar la Companyia de Jesús i fer-se agustí. Vegeu la introducció sobre l'edició del text d'Antoni Marqués feta per Fernando Rubio (1964, 25-51).

⁷ Vegeu l'edició de Fernando Rubio (1964, 230-231).

dándole a entender con buena gracia de lo que gustáis, que, siendo cuerda, esto bastará.

Poc després, el 1639, la comtessa d'Aranda va publicar, a Saragossa, *Lágrimas de la nobleza*. El llibre constitueix una crítica més atrevida dels comportaments dels homes nobles que considerava ambiciosos, superbs, ociosos, mals amants de les seves esposes, dèspotes amb elles i sense tenir en compte les seves opinions. Aquesta obra va tendir cap a una reivindicació de gènere en el marc del que s'ha anomenat proto-feminisme.

El proto-feminisme

Teresa de Jesús ja havia plantejat el proto-feminisme quan va ironitzar sobre el rol de la dona respecte a l'home. Certament havia jugat freqüentment la carta de la retòrica de la humilitat amb adjectius pejoratius per tal d'inserir-se en un món d'homes, a l'hora de desenvolupar els comptes de les fundacions o en participar en negocis diversos.⁸

Aconsellava a les seves companyes no distreure's i no estar gaire temps absortes. Rebutjava les "persones melancòliques" als seus convents i assenyalà que l'oració vocal li semblava igual de meritòria que la mental. Els criteris de selecció de les monges per part de Teresa de Jesús van ser pragmàtics i amb la intenció de ser útils per a la comunitat (Weber 1996; Alabrús & García Cárcel; Atienza 2022, 31-54).

Luisa Maria de Padilla va aprofundir més en les qüestions de gènere. A la seva obra *Lágrimas de la nobleza*, obertament denuncià la manca d'estimació dels nobles cap a les seves esposes, tot subratllant que, cada cop, era més freqüent l'adulteri i l'amancebament a la societat de la seva època (Padilla 1639, 406-424).⁹

En aquest text la comtessa d'Aranda es reconeix com a autora i buscava aconseguir una moral i virtut perfecta a l'educació dels aristòcrates. A més, condemnà la feblesa d'aquests per com introduïren vicis i l'hàbit de no treballar, essent incapaços de fer un bon ús de la riquesa (Torremocha Hernández). Igualment pretenia una voluntat regeneradora de la monarquia i sortir d'aquest adormiment social.

És conscient de l'impacte de la guerra amb França, fruit "de la ignorància" i de l'excés d'ambició "aliena" amb la consegüent separació dels matrimonis per causa de la mobilitat bèl·lica. En ple conflicte va denunciar la frivolitat de que les festes continuaven, i, dia a dia, augmentava la misèria, mentre "es pecava de gola, es desitjava la dona de l'altre als banquets i berenars, es bandejava la caritat i s'entebeïa la fe" (Padilla 1639, 269, 354).

En la seva darrera obra, *Idea de Nobles y sus desempeños en aforismos*¹⁰ influeixen la mort de la reina, Isabel de Borbó, l'any 1644, i el cessament per Felip IV del comte-duc d'Olivares del seu càrrec (1643) (Elliott). Es tractava d'un context diferent del dels seus primers escrits de 1637 i 1639. En aquest últim text assumeix una major implicació política. Assenyalava la conducta exemplar del marquès de Santillana, Íñigo López de Mendoza (1398-1458). Un noble del segle XV -anterior al descobriment d'Amèrica-, format en un horitzó no dependent de les riqueses provinents d'Índies, a diferència de la mentalitat dels gentilhomes del segle XVII (Padilla 1644, 94-95).

Va defensar la necessitat de l'educació per al foment d'una actitud procliu a la feina i en el cas de no aplicar-se correctament "el daño ocasionado del descuido de los padres

⁸ A la publicació de les *Cuartas Moradas*, de les *Obras Completas* de Teresa de Jesús, es ben explícit. Vegeu en aquest sentit l'edició de 1997 d'Efrén de la Madre de Dios y Otger Steggink, vol III, 506.

⁹ La versió utilitzada de Luisa Maria de Padilla *Lágrimas de la nobleza*, de 1639, es localitza en el CRAI -Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura XVII-3323).

¹⁰ S'ha consultat la *Idea de Nobles y sus desempeños en aforismos* de Luisa María Padilla, impresa a l'Hospital Real y General de Nuestra Señora de Gracia, a Saragossa, l'any 1644. Adverteix en el pròleg que es tracta d'una quarta edició de la *Nobleza virtuosa* de 1637, revisada i augmentada.

es gravísimo, porque no hay buen logro de los ingenios si no crían a los hijos con el riego de una honesta labor” (Padilla, 1644, 98).

La comtessa es posicionà en contra de la idea de “la fi justifica els mitjans” de Maquiavel i la va substituir per la virtut de la “prudència” (Padilla, 538). La considera útil i aplicable a tots els camps:

Ninguna virtud puede estar en su razón [...] el que es prudente es templado; el que es templado es constante; el que es constante, no se perturba ni admite tristeza y el que carece de esta, es el bienaventurado en la vida presente.

El proto-feminisme eclosionà al segle XVII. Vet aquí el cas de Maria de Zayas. Filla d'un capità d'infanteria i majordom del virrei de Nàpols. Es va traslladar a Saragossa, on va publicar la primera part de les seves *Novelas ejemplares* el 1637 que connectaven amb l'argumentació de Luisa María de Padilla. Alguns anys després, Zayas publicaria la segona part de l'obra, en la qual anteposà el dret femení d'instrucció i formació intel·lectual al culte a la bellesa. Segons Kenneth Brown va estar vinculada, durant la guerra dels segadors, al francòfil català Francesc de Fontanella i a l'Acadèmia literària de Sant Tomàs d'Aquí, a Barcelona (Brown; Caballé; Timoner).

En el pròleg d'aquestes *Novelas ejemplares* formulava la següent pregunta: “¿Qué razón ay para que ellos sean sabios y presuman que nosotras no podemos serlo? Esto no tiene, a mi parecer, más respuesta que su impiedad o tiranía en encerrarnos y no darnos maestros” (Suárez Figaredo; Rodríguez Cuadros & Haro Cortés, 116-117).

En el proto-feminisme posterior del segle XVIII sobresortiria la publicació de Josefa Amar de Borbón i el seu *Discurso en defensa del talento de las mujeres y de su actitud por el gobierno* (1786), tot i que projectat cap els camins de la Il·lustració (López Córdón 2005-2014).

El debat sobre la guerra i la Companyia de Jesús

Un dels debats més efervescents del segle XVII fou el de la valoració i posicionament sobre la guerra. La referida comtessa d'Aranda va donar suport a l'esperit de la concòrdia (López Córdón 2025; García Cárcel & Serrano Martín) i va apostar pel pacifisme particularment a la caiguda d'Olivares i l'adveniment del nou home de confiança del rei, Luis de Haro (Valladares, 2016). Aquesta dona noble deia: “Si el padre muestra la paz entre los suyos, la paz se engrandecerá, de lo contrario la salud se pierde” (Padilla 1644, 435-441).

Ella i el seu marit van compartir la vida intel·lectual i literària aragonesa, el mecenatge d'estudis històrics i la reedició d'obres franceses traduïdes al castellà com *Le Chevalier délibéré* d'Olivier de la Marche -per Hernando de Acuña-, cosa que evidència un interès notori cap a les relacions internacionals entre França i els Habsburg (Egido 1998, 14; Marín Pina, 231-249).

Antonio Jiménez d'Urrea, cinquè comte d'Aranda, fou un home apreciat pel jesuïta Baltasar Gracián el qual li va dedicar l'obra *Agudeza y arte de Ingenio*, el 1648. També la seva esposa Luisa Maria va tenir bona relació amb Gracián, que va elogiar llurs virtuts (*El Discreto*) i la qualificà de “fènix de nuestro siglo, por sus inmortales plumas” -es referia a les sis obres en total que la comtessa d'Aranda havia publicat-.

La comtessa arran del seu esperit prudent fou poc amiga de la construcció de la imatge que es va fer de la reina Isabel de Borbó, a qui va sobreviure. Sens dubte la va reconèixer com a una consort virtuosa. Isabel era filla d'Enric IV de França i Maria de Mèdici. Des de la mort de la reina (1644), es va accentuar un debat entre els partidaris de continuar la guerra amb França i aquells que volien finalitzar-la. Els jesuïtes van

contribuir notablement a evocar la figura de l' esposa de Felip IV com a “dona varonil”, “consort activa” i “amazona guerrera” en diversos sermons fúnebres¹¹:

¿Por qué Señor no dilatasteis unos pocos años más su vida pues sabéis que tanto importaba a España y a todos los Reinos su presencia? ¿Cuándo se vio mujer tan digna de vivir [...] tan valiente en la guerra y en el manejo de las armas? [...]. Viose obligado el rey a acudir al reparo del Principado de Cataluña a tomar las armas dejando su casa, su sosiego, su dulce compañía y la de sus hermosos hijos y en este mismo punto que se vio sin el lado de su esposo nuestra reina, olvidada del estado mujeril y flaco como si toda su vida se hubiera criado en el manejo de las armas dejando su retiro, su quietud y vistiéndose de nuevas obligaciones [...] Ah gloriosa amazona, ah varonil mujer, pues en poco más de un año llegó a alcanzar la gloria militar que en muchos siglos no merecieron grandes emperadores.

Amb freqüència argumentaven que mentre el seu marit, Felip IV, es va desplaçar al capdavant d'Aragó, per neutralitzar la invasió francesa, ella el va recolzar sempre des de Madrid ¹²:

En la caballería y las levass nuevas de infantería para que sucediesen los vivos a los muertos, los sanos a los enfermos, los descansados a los cansados, solicitando préstamos a los asentistas para continuar con la guerra, contribuyendo al rescate de Lérica.

El jesuïta Francisco Pimentel, el 1645, defensà l'ànim ferm i valent de la reina que posposava el menjar “per tal de despatxar els assumptes de guerra”, tractant de trobar així un equilibri entre la projecció exterior i la privadesa interior com a devota del Sant Sagrament a l'Oratori de Dames.¹³

Tot i les bones relacions ja esmentades amb el jesuïta Baltasar Gracián per part dels comtes d'Aranda, la comtessa no va voler explicitar una opinió definida a favor de la Companyia de Jesús. En canvi, l'escriptora francesa Marie de Jars de Gournay va donar suport als jesuïtes des del 1610, a partir de la publicació *Adieu de l'Âme du Roy de France et Navarre Henry le Grand*, després de l'assassinat d'Enric IV.

A la monarquia hispànica no es condemnà l'obra de Juan de Mariana *De rege et de Regis Institutione*, però sí a França, on es va inculpar aquest jesuïta castellà d'haver-la difós vuit anys abans del magnicidi reial, amb el suport del també jesuïta Jean Guignard. Alhora a París es responsabilitzà els pares ignasians francesos d'estar implicats en diverses agressions prèvies contra el monarca -la més coneguda fou la de Chastel, qui va clavar-li un ganivet a l'estómac el 1594- arran de la seva conversió del protestantisme al catolicisme. Fins i tot se'ls hi va retreure la circulació de libels com els *Aforismos de las confesiones*, favorables al dret de rebel·lió contra el rei, distribuïts a diferents llocs -entre els quals figurava Barcelona- des de l'Edicte de Nantes. François Ravaillac, convençut de la tolerància del monarca envers els hugonots, executà

¹¹ Vegeu l'anònim jesuïta *Sermón Fúnebre de la Compañía de Jesús a la reina Isabel de Borbón*, al CRAI de la Biblioteca Universitària de Barcelona amb signatura B-45/5/23-9 (DIR) (1644, 11-13).

¹² Consulteu també l'anònim jesuïta *Sermón Fúnebre a la reina Isabel de Borbón* localitzat al CRAI de la Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura C-239/5/18-4 (1644, 19-21).

¹³ Vegeu Francisco Pimentel (de la Companyia de Jesús) i el *Sermón en las fúnebres religiosas obsequias que celebró el Real Convento de la Encarnación en la muerte de la reina Nuestra Señora Doña Isabel de Borbón*, consultat al CRAI de la Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura B-10/5/14-2 (1645, 5-20).

l'atemptat mortal (el 14 de maig de 1610) i declarà que ho va fer perquè “els jesuïtes li havien dit que el rei declararia la guerra al Papa.”¹⁴

El mateix any de la mort d'Enric IV de França va aparèixer el llibre de *l'Anti-Cotton* hostil als jesuïtes, especialment contra Pierre Cotton -antic hugonot, ingressat a la Companyia de Jesús-. Aquest text, desqualificava també a Marie de Gournay per haver-se posicionat a favor dels jesuïtes.¹⁵

El 1611, com a resposta a *l'Anti-Cotton* els pares ignacians difongueren una *Apologetica Responsio adversus Anti-Cotton*, traduïda del llatí al francès pel jesuïta Jean Perpezat. L'impressor ginebrí hugonot Isaac Casauboni va rebutjar la *Responsio* el 1612. Per la seva banda, el jesuïta anglès Thomas Owen li va contestar amb un nou llibre, *Le Contr'Assassin*. Casauboni, traductor i editor, proper a Enric IV, partidari d'una via intermèdia entre protestants i catòlics, va morir el 1614. Les seves obres però es continuaren reeditant després de mort, amb els recels dels jesuïtes els quals posaren en circulació *L'Apologie ou Défense des Jésuites* (1625 i 1626). Amb el temps, aquests van substituir les crítiques als hugonots i centraren més el focus d'atenció contra els seguidors de Cornelius Jansen i sant Agustí, des de la publicació de *l'Augustinus*.¹⁶

Quan Luisa Maria de Padilla, l'any 1637, començava el seu periple intel·lectual -*Noblesa virtuosa*-, a França, Charles Marguetel de Saint-Denis -Senyor de Saint-Évremond- va escriure la *Comédie des academistes*, en què l'esmentada Marie Gournay hi era menyspreada. Després de la defensa dels jesuïtes, Gournay havia publicat el *Tractat d'Igualtat dels homes i les dones* reivindicant el dret al coneixement femení (1622) i les *Queixes de les dones* (1626) on afegia el dret d'aquestes a accedir als càrrecs públics i a la independència econòmica, a més de la defensa de la igualtat i la llibertat d'expressió (Cabré, Rubio & Teixidor 2014). Les crítiques contra l'escriptora no van cessar. Malgrat això l'any 1634 va aconseguir publicar *Les advis ou les présents de la demoiselle de Gournay*, reeditats el 1641, on volia recuperar la seva imatge, i tornava a incidir sobre el perquè va escriure *l'Adieu de l'Âme du Roy...*, tot afegint el seu suport a la innovació en la llengua francesa i no únicament partidària del classicisme grec i llatí (en el context de la disputa entre antics i moderns).

La comtessa d'Aranda va patir menys que Marie de Gournay perquè no es va significar tant a favor dels jesuïtes, tot i ser-ne amiga, en un moment en que el tercer volum de Cornelius Jansen (de *l'Augustinus*, 1640) acabava d'editar-se, dedicat a Ferran d'Àustria (germà de Felip IV d'Espanya), governador dels Països Baixos després de la mort d'Isabel Clara Eugènia (filla de Felip II). Enmig de la crisi de la monarquia hispànica, una facció de l'aristocràcia francesa, oposada a Richelieu, va arribar a una entesa amb la cort espanyola per intentar enderrocar el govern del primer ministre de Lluís XIII. Alguns d'aquests francesos estaven vinculats a la Companyia del Santíssim Sagrament, composta per diversos “devots” catòlics (des del jansenisme fins al misticisme). S'identificaven amb la monarquia hispànica perquè la consideraven un veritable model d'estat inspirat en el nacional catolicisme. França, en canvi, els hi

¹⁴ El debat entre jesuïtes i anti-jesuïtes (hugonots i jansenistes) es pot llegir a la *Dissertation Historique et critique sur l'Anti-Cotton*, localitzada a la Bibliothèque de la Société de Port Royal de Paris, Llibre II, Tom II, 1610. Fou reimpressa a La Haia, en plena Il·lustració, un any després de l'atemptat contra Lluís XV de França que va fer rebrotar l'opinió de que els jesuïtes hi estaven implicats (Anònim 1758, 123-125, 136, 150-151).

¹⁵ Vegeu a la Bibliothèque de la Société de Port Royal els llibres: *l'Anti-Cotton* (1610) reimprès el 1758, vol I, 18 i vol II, 86 i 87 i *l'Apologie ou Défense des Jésuites contre les calomnies de leurs Ennemis* (1625-1626, 20-25).

¹⁶ A la Bibliothèque de la Société de Port Royal de Paris, hi ha la *Dissertation Historique et critique sur l'Anti-Cotton*, on hi figuren les argumentacions del jesuïta Jean Perpezat (1611, 20-25), reeditades varies vegades. Sobre el traductor i impressor Casauboni, vegeu Alabrús (2024, 202-216).

semblava que, per una banda, sostenia un catolicisme disposat a reconciliar-se amb el protestantisme a través de la mediació d'un dels principals assessors del cardenal Richelieu, el frare caputxí François Le Clerc du Trembley (1577-1638) i per l'altra, la consideraven plena de jesuïtes partidaris de reconvertir el país, amb una submissió prioritària a l'autoritat papal i no a la monarquia (Erlanger; Gutton; Tallon, 117; Benoist; Du Fossé).

Davant del fet que el Provincial de l'Ordre de Sant Agustí (Pedro Enrique Pastor) fes costat a la comtessa d'Aranda, ella buscà un equilibri en el tracte amb les dues ordres religioses (jesuïtes i agustins). La discreció va caracteritzar l'art de la projecció pública d'aquesta noble, resident a Èpila. A diferència de Marie de Gournay, no va voler exposar la seva imatge a les portades de les seves obres.

Certament a la *Nobleza virtuosa*, Luisa Maria de Padilla va fer al·lusió a la noblesa i al fet que llurs faccions polítiques no havien d'intervenir en les qüestions fundacionals o eclesiàstiques, però no afirmà que el papa pogués destituir els reis ni es va comprometre a favor d'obediència universal a l'església romana, defensada pel pro-jesuïtisme (Betrán Moya 2010-2011). Va ser escèptica amb el govern d'Olivares i allunyada del confessor jesuïta del comte-duc, Hernando de Salazar. Fins i tot va introduir elements pro jansenistes que va anar incorporant després de l'experiència de la guerra amb França particularment en els territoris de la Corona d'Aragó, condemnant els partidaris del bel·licisme: "Ningú que estimi la guerra entrarà en el cel"(Padilla 1639, 354).

En general, es pot dir que la idea dominant en el pensament jesuïta del segle XVII va ser la gràcia heretada de Luis de Molina (*Concordia liberi arbitrii Divinae cum gratiae donis*, 1588), una gràcia "suficient" per la qual Déu donava al creient allò necessari per actuar lliurement. Una gràcia amb la qual Marie de Gournay es sentia més propera.¹⁷ En canvi els jansenistes defensaven una "gràcia eficaç" gairebé predestinada salvífica i rigorista. En el cas de la comtessa d'Aranda es notava quelcom de la influència del Provincial de l'Ordre de Sant Agustí, Pedro Enrique Pastor.

Richelieu va protegir Gournay des de l'*Académie française*, però les desqualificacions van seguir pesant sobre ella -per part de Jacques de Sérizay, Jean de Silhon, Boisrobert i d'altres- fins al final de la vida (Cases Martínez; Arnault 2006, 237-250; Pinganaud; Viala; Fogel; Taylor).

Luisa Maria de Padilla i Marie de Gournay, ambdues mortes l'any 1645, constitueixen dues opcions estratègiques diferents dins l'àmbit catòlic. La primera (Padilla) fou una dona arbitrista i rigorista amb voluntat d'educar a partir d'una filosofia moral virtuosa. La segona (Gournay) va voler exercir la llibertat d'expressió i projectar-se en polèmiques públiques de forma argumentada i més bel·ligerant i reivindicativa.

¹⁷Marie de Gournay fou anomenada "filla adoptiva" de l'escriptor Michel de Montaigne, al qual va revisar els *Essais* i en va publicar una tercera edició a finals del segle XVI. Montaigne fou l'oncle de Joana de Lestonnac, fundadora de la Companyia de Maria Nostra Senyora, recolzada pel jesuïta Joan de Bordes i, a Barcelona, pel jesuïta Guillem de Jossà.

Obres citades

- Acquer, Marie-Laure. "Cultura nobiliaria, prestigio familiar y política. La producción libresca de Luisa de Padilla y la grandeza de los Urrea: evaluación de una relación compleja (1617-1644)." *Libros de la Corte* 6 (2013): 174-181.
- Alabrús Iglesias, Rosa María. "La espiritualidad de Hipólita de Rocabertí y la construcción de su imagen en el siglo XVII." *Hispania Sacra* 76, 135 (2015): 219-245.
- . "La religiosidad femenina en época moderna." *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 8 (2016): 142-147.
- . "El discurs eclesiàstic davant el món visionari femení en els segles XVI-XVII." *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 0 (2016): 287-300.
- . "Juliana Morell i les poroses fronteres de catolicitat a la França de la primera meitat del segle XVII." *Scripta: revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 24 (2024): 202-216.
- . "Guerras hispanofrancesas en la primera mitad del siglo XVII. Una perspectiva en femenino" En Enrique García Hernán y Víctor Joaquín Jurado Riba coords. *Guerra en Cataluña (1597-1700)*. Valencia: Albatros, 2026. 157-170.
- Alabrús Iglesias, Rosa María & García Cárcel, Ricardo. *Teresa de Jesús. La construcción de la santidad femenina*. Madrid: Cátedra, 2015.
- Atienza, Ángela. *Tiempos de conventos. Una historia social de las fundaciones en la España Moderna*. Madrid: Marcial Pons, 2008.
- . "Una España llena de conventos. Fundaciones y fundadores en la edad moderna." *Cuadernos najerillenses* 1 (2013): 19-24.
- . "Hacia una historia de la sororidad en la Edad Moderna (...y antes). Problemas y líneas de investigación abiertas." En Miren Llona González & José Javier Díaz Freire eds. *Tras la estela de los feminismos históricos*. Albolote: Ed. Comares, 2023. 31-54.
- Bartomeu Muñoz, Ruth. "Entre poder, herejía y salvación. La Virgen a finales del siglo XVII a través de la Mística Ciudad de Dios de María de Agreda." *Feminismo/s* 20 (2012): 297-313.
- Benoist, Pierre. *Le père Joseph : l'éminence grise de Richelieu*. Paris: Perrin, 2007.
- Betrán Moya, José Luis. "La Compañía de Jesús y el mundo del libro impreso en tiempos de Francisco de Borja." En Enrique García Hernán & María del Pilar Ryan eds. *Francisco de Borja y su tiempo*. Valencia: Albatros Institutum Historicum Societatis Iesu, 2011. 395-414.
- . ed. *La Compañía de Jesús y su proyección mediática en el mundo hispánico durante la Edad Moderna*. Madrid: Sílex, 2010.
- Borreguero, Cristina. "La condesa de Paredes, confidente de Felipe IV." *Artehistoria* (2017).
- Bouza, Fernando. "Un gobierno en cartas: la correspondencia entre información, despacho y memoria." *Hipógrifo* 10(2) (2022): 241-259.
- Brown, Kenneth. "María de Zayas y Sotomayor: escribiendo poesía en Barcelona en época de guerra (1643)." En Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes ed. Alicante, (2024): 355-360. <https://www.cervantesvirtual.com/obra/maria-de-zayas-y-sotomayor-escribiendo-poesia-en-barcelona-en-epoca-de-guerra-1643-1222371/>
- Caballé, Anna. *El feminismo en España: la lenta conquista de un derecho*. Madrid: Cátedra, 2013.

- Cases Martínez, Víctor. “Marie de Gournay y la misógina república de las letras.” En *Mujeres de letras: pioneras en el arte, el ensayismo y la educación*. Murcia: Universidad de Murcia, 1998.
- De Arteaga, Almudena. *El desafío de las damas. La verdad sobre la muerte del conde duque de Barcelona*. Barcelona: Ed. Martínez Roca, 2006.
- De Zayas, María. “Novelas curiosas y ejemplares.” *Lemir. Revista de Literatura Española Medieval y del Renacimiento* 16 (2012): 353-572.
- Delfosse, Annik. “La Vierge comme protectrice de Pays-Bas méridionaux dans les livrets de pèlerinage marial au XVIIe siècle.” *Revue Belge Philologie Histor* 80 (2002): 1225-1241.
- Du Fossé, Pierre Thomas. *Mémoires*. Rouen: Libraire de la Société de l’Histoire de Normandie, 1876.
- Efrén de la Madre de Dios & Otto Stggink eds. *Cuartas Moradas, Obras Completas de Teresa de Jesús*. Madrid: BAC, 2012.
- Elliott H., John. *Richelieu y Olivares*. Barcelona: Crítica, 2017.
- Egido, Aurora. *La nobleza virtuosa de la condesa de Aranda, doña Luisa de Padilla, amiga de Gracián*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1998.
- . “La vida del marqués de Santillana de ‘doña Luis de Padilla, condesa de Aranda’.” En Isabel Lozano & Juan Carlos Mercado coords. *Silva: Studia Philologica in honorem Isaias Lerner*. Barcelona: Castalia Ediciones, 2001. 213-226.
- Erlanger, Pierre. *Cinc Mars ou la passion et la fatalité*. Paris: Perrin, 1997.
- Fogel, Michèle. *Itinéraires d’une femme savante*. Paris: Fayard, 2004.
- García Cárcel, Ricardo & Serrano, Eliseo. *Historia de la tolerancia en España*. Madrid: Cátedra, 2021.
- Gournay, Marie de. *Textes relatifs à la calomnie* En Constant Venesoen ed. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998.
- . *Escritos sobre la igualdad y en defensa de las mujeres* En Montserrat Cabré i Pairet, Esther Rubio Herráez & Eva Teixidor Aránegui eds. Madrid: CSIC. Clásicos del Pensamiento, 2014.
- . *Égalité des hommes et des femmes, suivi de Grief des dames*. En Claude Pinganaud ed. Paris: Arléa, 2008.
- Gutton, Jean-Pierre. *Dévots et société au XVIIe siècle. Construire le Ciel sur la Terre*. Paris : Belin, 2004.
- López Cordón, María Victoria. *Condición femenina y razón ilustrada. Josefa Amar y Borbón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2005.
- . “Josefa Amar de Borbón. Los debates ilustrados sobre las mujeres.” En Angela Cenarro & Régine Illion eds. *Feminismos: contribuciones desde la Historia*. Colección Sagardiana. Estudios Feministas. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014.
- . *Diego Saavedra Fajardo. Tiempo, vida y fortuna*. Madrid: Taurus, 2025.
- Marín Pina, María Carmen. “Semblanzas biográficas de Luisa de Padilla, condesa de Aranda, a cargo de Juan Lorenzo Merenzi y Aldaya y Nicolás Antonio.” *Studi Ispanici* 46 (2021): 231-249.
- Morte Acín, Ana. *Misticismo y conspiración. Sor María de Ágreda en el reinado de Felipe IV*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2010.
- Padilla, Luisa María de. *Nobleza virtuosa*. Zaragoza: Juan de Lanaja, 1637.
- . *Lágrimas de la nobleza*. Saragoza: Pedro Lanaja, 1639.
- . *Idea de nobles y sus desempeños en aforismos*. Zaragoza: Hospital Real y General de Nuestra Señora de Gracia, 1644.

- Parelló, Vincent. "Entre el velo y la pluma: el discurso de la vida de la carmelita descalza Ana de San Agustín (1555-1624)." *CECIL. Cahiers d'études des cultures ibériques et latino-américaines* 3 (2017).
- Pérez Villanueva, Joaquín. *Felipe IV y Luisa Enríquez Manrique de Lara, condesa de Paredes*. Salamanca: Casa de Ahorros, 1986.
- Rodríguez Cuadros, Evangelista & Haro Cortés, Marta. *Entre la rueca y la pluma. Novela de mujeres en el Barroco*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1999.
- Rodríguez de Berlanga, Manuel. *Sor María de Ágreda y la correspondencia con Felipe IV*. Málaga: Impresor del Correo de Andalucía, 1886.
- Segura, Cristina & Caballé, Anna. *Por mi alma os digo. De la Edad Media a la Ilustración*. Barcelona: Círculo de Lectores, 2003.
- Steinberg, Sylvie & Arnould, Jean-Claude dirs. *Les femmes et l'écriture de l'histoire, 1400-1800*. Rouen : Publications des Universités de Rouen et du Havre, 2009.
- Tallon, Allain. *La Compagnie du Saint-Sacrement (1629-1667). Espiritualidad y sociedad*. Paris: Cerf, 1990.
- Taylor, Helena. "Marie de Gournay y el Parnaso de las mujeres." Arras: Ed. de la Universidad de l'Artois 2020: 231-241. <https://books.openedition.org/apu/18082#:~:text=Marie%20de%20Gournay%20et%20le%20Parnasse%20des%20Femm...>
- Timoner, María del Mar. "María de Zayas y el derecho a ser de las mujeres." *CECIL. Cahiers d'Études des cultures ibériques et latino-américaines* 2 (2016).
- Torres, Concepción. *Ana de Jesús, cartas (1590-1621). Religiosidad y vida cotidiana en la clausura femenina del Siglo de Oro*. Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 1995.
- Torremocha Hernández, Margarita. "Lágrimas de la nobleza o lágrimas por la nobleza. Luisa de Padilla, condesa de Aranda y su reformación de nobles." En Ma. José Pérez Álvarez, Laureano M. Rubio Pérez, Alfredo Martín García eds. *Campo y campesinos en la España Moderna: culturas políticas en el mundo hispano*. Fundación Española de Historia Moderna vol 2, 2012. 2187-2198.
- Urquiza, Julen. *Obras completas de Beata Ana de San Bartolomé*. Madrid: Monte Carmelo, 2014.
- Viala, Alain. *La Francia galante. Essai historique sur une catégorie culturelle de ses origines jusqu'à la Révolution*. Paris: PUF, 2008.
- Weber, Alison. "Teresa of Avila and the Rhetoric of Femininity." Nueva Jersey: Princeton University Press, 1996.
- . *Mística a la defensiva: Antonio Arbiol, Sor Jacinto Atondo y la espiritualidad femenina en los albores de la Ilustración*. En Rosa María Alabrús Iglesias coord. *Las mujeres en el discurso eclesiástico: España, Francia, Portugal e Italia (siglos XVI-XVIII)*. Madrid: Sílex, 2022.
- Vilella Gallego, Pilar. *Felipe IV y la condesa de Paredes: una colección epistolar del Rey en el Archivo general de Andalucía*. Consejería de Cultura de Andalucía, 2005.